

повідність з сучасними умовами. Зокрема, було б доцільно крадіжку особистого майна за обтяжуючих обставин, а також угон транспортних засобів за обтяжуючих обставин включити до переліку статей КК, віднесених до категорії тяжких злочинів.

Надійшла до редколегії 08.02.99

Н.М.Пісоцька

ІНСТИТУТ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАНЬ УМОВНО І З ВІДСТРОЧКОЮ ВИКОНАННЯ ВИРОКУ ТА ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАКТИКИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Не один рік триває у нашому суспільстві дискусія про те, якою повинна бути кримінально-правова політика України. А між тим, не зважаючи ні на значне зростання злочинності, що спостерігається останнім часом, ні на те, що неодноразово висловлювались пропозиції про прийняття більш жорстких заходів до злочинців, питання про доцільність існування інституту призначення покарання умовно і з відстрочкою виконання вироку не викликало жодних сумнівів.

Вивчення автором судових справ за 1997 р. по призначенню покарання особам у віці 18–24 роки, які вже мали судимість, показало, що серед них 47 % були засуджені раніше до різних термінів позбавлення волі з відстрочкою виконання вироку або умовно. Продовжуючи кримінально-правову характеристику, треба відзначити, що усі вони скоїли злочини з прямим умислом, причому такі, як ті, що передбачені ст.ст. 72; 81, ч.2, 3; 120; 140, ч.2, 3; 141, ч.2, 3; 144, ч.2; 229-6, ч.1 КК України. Серед зазначених засуджених велика частка осіб, які скоїли злочин повторно, однак це ще не свідчить про недоречність існування інституту призначення покарань умовно і з відстрочкою виконання вироку. Справа у тому, що відбування покарання у тюрмі або ВТУ залишається одним з найсуворіших покарань, яке досить активно використовується у вітчизняній судовій практиці (52% засуджених у 1997 р. рецидивістів відбували покарання у місцях позбавлення волі). До того ж, прогнози рецидиву з боку таких осіб не дуже втішні. Але ж на цій підставі ніхто не ставить питання про відмову від застосування покарання у вигляді позбавлення волі.

Серед чинників, що впливають на вірогідність скоєння злочину повторно, Солопанов Ю.В. та Іващенко О.П. виділяють такі: вік на час

звільнення, освіта, наявність спеціальності, трудового стажу, сімейний стан, наявність утриманців [1]. Сучасний підхід до організації роботи установ виконання покарань спрямований, в першу чергу, на подолання відчуття самотності, тривоги, які супроводжують людину, ізольовану від суспільства. Саме тому застосування умовного засудження або відстрочки виконання вироку, що розширюють можливості для залучення правопорушників до суспільного життя, визнаються як необхідний засіб для скорочення рецидиву злочинів. При цьому слід тільки пам'ятати, що попереджувальний вплив розглядуваного інституту на рецидивну злочинність залежить від багатьох факторів, у тому числі і від правильно організованої програми ресоціалізації засуджених і контролю за поведінкою з боку державних органів та громадських організацій.

Між тим є підстави вважати, що діяльність органів і установ, відповідальних за виконання вироку, не можна визнати ефективною. Достатньо лише сказати, що 31, 6% засуджених у 1997 р. рецидивістів ще не відбули призначений судом випробувальний термін, а 58, 3% з них ніде не працювали і не навчалися. Неважко зрозуміти, що виховний вплив при такій організації роботи низький.

Слід зазначити, що за даними статистичної звітності Державного департаменту виконання покарань МВС України з 75978 осіб, звільнених у 1997 р., лише 69% дістали прописку і 36% були працевлаштовані. Статус безробітних набули лише 1888 осіб, що складає 4% серед тих, хто не зміг працевлаштуватись. Все це наводить на думку про те, чи достатньо уваги приділяється службами, покликаними здійснювати нагляд за умовно засудженими або звільненими з місць позбавлення волі, питанням соціального захисту таких осіб, впровадженню реабілітаційних програм.

У зв'язку з цим хотілося б навести приклад. Вікторія Г. Вік – 22 роки, освіта – середня спеціальна, незаміжня, має восьмирічну доньку (чоловік відбуває покарання у місцях позбавлення волі). Проживає у м. Києві з дочкою і матір'ю. Вперше була засуджена у 1995 р. за ст. 229-б, ч. 1 (тоді ж взята на облік у наркологічному диспансері як наркоманка). За вироком суду була призначена така міра покарання: 2 роки позбавлення волі із застосуванням ст.45 КК України і ст. 14 КК України (примусове лікування від наркоманії). Після засудження ніде не працювала,

вихованням дочки не займалась. Протягом іспитового терміну продовжувала вживати наркотики. Сусіди Г. неодноразово скаржились у житлово-комунальний відділ на різкий запах ацетону з її квартири, а також на галасливі «свята», які вона влаштовувала у себе вдома для приятелів. 25 січня 1997 р. Г. була затримана співробітниками міліції, які знайшли у неї вдома і вилучили 21 г макової соломки. Вона була притягнута до кримінальної відповідальності за ст. 229-6 ч.1 КК України. Суд призначив покарання у вигляді 2 років позбавлення волі у ВТК загального режиму із застосуванням ст. 14 КК України. Фінал цієї історії виявився сумним і, на жаль, як свідчить судова практика, це не одиничний випадок. Залишається лише здогадуватись, яким чином склалася б подальша доля Г., якщо б вона отримала якісну медичну, психологічну, соціальну і матеріальну допомогу. Навіть нагляд за нею з боку уповноважених на це органів (який не здійснювався зовсім, як свідчать матеріали судової справи), можливо, дозволив би певним чином вплинути на ситуацію.

Згідно зі ст. 45, ч.1 і ст.46¹, ч.6 КК України зазначені обов'язки покладені на органи внутрішніх справ, а щодо неповнолітніх – на комісії у справах неповнолітніх при виконавчих комітетах місцевих Рад народних депутатів. Певні обов'язки по перевихованню засуджених може нести трудовий колектив за власним клопотанням, або за рішенням суду і за їхньою згодою.

Але потрібно зауважити, що функції нагляду реально здійснюють лише органи внутрішніх справ. Володіючи певним арсеналом попереджувальних заходів, органи внутрішніх справ хоча і мають змогу, та далеко не завжди можуть ефективно їх використовувати. Скорочення штатної чисельності на тлі зростання злочинності, слабка технічна оснащеність міліції обумовлюють часом низьку ефективність її роботи.

Окремої уваги потребує питання про служби, покликані здійснювати контроль за неповнолітніми, схильними до протиправної поведінки.

В Законі України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» ці функції покладаються на Комітет у справах неповнолітніх Кабінету Міністрів України, служби у справах неповнолітніх уряду Республіки Крим, виконавчі комітети обласних, районних у містах, районних Рад народних депутатів; загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації органів

освіти; центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх органів охорони здоров'я; притулки для неповнолітніх служб у справах неповнолітніх; суди; кримінальну міліцію у справах неповнолітніх органів внутрішніх справ; приймальники-розподільники для неповнолітніх органів внутрішніх справ; виховно-трудова колонія Міністерства внутрішніх справ [2, ст].

Зупинимо увагу на діяльності служб у справах неповнолітніх та кримінальної міліції у справах неповнолітніх, бо саме ці установи повинні здійснювати контроль за засудженими умовно і з відстрочкою виконання вироку.

Зміст Закону дає підставу для припущення, що головний тягар у проведенні профілактичної роботи покладений на кримінальну міліцію у справах неповнолітніх. Поряд із досить широким переліком оперативно-розшукових напрямків діяльності згадуються і такі, що мають на меті здійснення контролю за неповнолітніми правопорушниками. Для виконання зазначених заходів на кримінальну міліцію у справах неповнолітніх покладені такі обов'язки: проводити роботу щодо запобігання правопорушенням неповнолітніх; виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень неповнолітніми, вживати в межах своєї компетенції заходів до їх усунення; брати участь у правовому вихованні неповнолітніх; вести профілактичний облік неповнолітніх правопорушників, інформувати відповідні служби у справах неповнолітніх про необхідність застосування до них запобіжних заходів; відвідувати неповнолітніх правопорушників за місцем їх проживання, навчання, роботи, проводити бесіди з ними, їх батьками (усиновителями) або опікунами (піклувальниками).

Не викликає сумніву необхідність створення подібного підрозділу. Зрозуміло, що проводячи оперативно-розшукові заходи, кримінальна міліція у справах неповнолітніх має можливість для проведення профілактичної роботи серед молоді. Але якісне виконання цього завдання потребує допомоги інших спеціалізованих служб, які б змогли цілеспрямовано займатися справою організації нагляду за неповнолітніми правопорушниками, їх працевлаштуванням. Раніше ці функції були покладені на комісії у справах неповнолітніх при виконавчих комітетах місцевих Рад народних депутатів. На служби у справах неповнолітніх

виконавчих комітетів місцевих Рад народних депутатів, що прийшли їм на зміну, покладаються обов'язки по розробленню і здійсненню заходів щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх, запобігання вчинення ними правопорушень; координації зусиль органів та установ у вирішенні проблем соціального захисту неповнолітніх та організації роботи щодо запобігання бездоглядності і правопорушенням серед них; здійсненню контролю за умовами тримання і виховання неповнолітніх у спеціальних установах для неповнолітніх, організацією виховної роботи у навчально-виховних і позашкільних закладах, за місцем проживання; здійсненню контролю за дотриманням законодавства про працю неповнолітніх на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності; веденню державної статистики щодо неповнолітніх відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів; наданню органам, установам і окремим громадянам практичної та методичної допомоги, консультацій з питань соціального захисту і профілактики правопорушень серед неповнолітніх. Неважко помітити, що основні напрямки діяльності зазначених служб складають питання організації роботи органів і установ по соціальному захисту підлітків, запобігання вчиненню ними правопорушень і контролю за дотриманням законодавства України при залученні неповнолітніх до праці і утриманні їх у спеціальних установах. Безумовно, контроль з боку компетентних органів на місцях може вплинути на покращання умов функціонування служб і установ для неповнолітніх, але питання про вдосконалення нагляду за неповнолітніми правопорушниками залишається не вирішеним.

Підводячи підсумок, можна сказати, що служба, покликана цілеспрямовано здійснювати ресоціалізацію засуджених, в Україні відсутня. Органи та установи, уповноважені державою на здійснення нагляду за умовно засудженими правопорушниками та надання їм соціальної допомоги, не мають чітко сформульованих у законодавчому порядку повноважень та засад взаємодії, що негативно впливає на якість профілактичної роботи.

Саме проблемі пошуку шляхів для більш ефективного використання інституту умовного засудження були присвячені матеріали міжнародного симпозиуму «В пошуках альтернатив тюремному покаранню»,

який проводився 15–16 січня 1997 р. у Києві. Учасники симпозиуму, аналізуючи у своїх виступах досвід західних країн по застосуванню нетюремних санкцій, вносили деякі пропозиції, які, на їхню думку, потрібно впровадити в Україні з метою вдосконалення практики призначення умовного засудження і процесу ресоціалізації засуджених.

Так, Юрій Чакубаш у своїй доповіді «Досвід служби пробації США та необхідність створення на Україні альтернативної системи покарань», аналізуючи порядок призначення і виконання пробації у США, виділив такі функції служби пробації: збір інформації про особу обвинувачуваного, присутність та виступи на судових засіданнях; нагляд за засудженим умовно та його ресоціалізація, яка проводиться за індивідуальною програмою, затвердженою судом, що виносить вирок [3, с.89–96].

Особливої уваги, на наш погляд, потребує досвід досудового збирання матеріалу співробітниками служби пробації, яке потребує вивчення особи злочинця, обставин скоєння злочину. Про таку практику згадувала і Нека Л.І. Розглядаючи організацію роботи судів у справах неповнолітніх в США і Великобританії, вона підкреслила той факт, що матеріали, зібрані службою пробації, беруться за основу судами при вирішенні питання про застосування того чи іншого виховного впливу на підлітка.

Кудрявцев В.Н. і Казімірчук В.П. з цього приводу зазначили, що суворі покарання, залишаючи у засуджених відчуття несправедливості, ускладнюють їх повернення до нормального життя. Але застосовувати м'які покарання треба досить обережно, щоб засуджений не упевнився у своїй безкарності, сприйнявши «ліберальне» покарання, як «прощення» [5, с.96–97].

Отже, така практика, на нашу думку, може бути дуже корисною для вітчизняних судів, бо надасть об'єктивну інформацію про особу злочинця і можливість обрати таку міру покарання, яка б найбільш сприяла перевихованню засудженого. Зібрані соціальними працівниками матеріали не завжди можуть бути покладені в основу судового вироку, але неодмінно справлять позитивний вплив на розвиток інституту альтернативних покарань.

Вирішенню проблеми може сприяти створення в Україні спеціалізованої служби, яка б займалася не тільки наглядом за умовно засудже-

ними або умовно звільненими особами, але й наданням їм необхідної соціальної, психологічної, правової і медичної допомоги. Для більш ефективного функціонування таких служб необхідно визначити їх повноваження, у тому числі права і обов'язки, функції, компетенцію, правовий статус, що неможливо без прийняття спеціального закону.

Звертаючись знов до матеріалів міжнародного симпозиуму «В пошуках альтернатив тюремному покаранню», можна виділити виступ Олександра Беци, у якому він запропонував для впровадження на Україні такі інститути соціальної реабілітації: центри соціальної реабілітації і ресоціалізації; інститути постпенітенціарної опіки при міських адміністраціях; опікунські ради; асоціації; благодійні фонди; фонди матеріальної допомоги для осіб похилого віку, хворих, які звільнилися з місць позбавлення волі та не мають родинних або інших соціальних зв'язків; патронажну службу для надання психолого-педагогічної, психотерапевтичної, наркологічної, психіатричної, медичної, правової, фінансової та матеріальної допомоги засудженим [3, с.62–67].

Такий підхід до вирішення проблеми був би дуже корисним, але перш ніж переходити до більш розвинутих форм постпенітенціарної опіки, треба окреслити коло питань, які потребують вирішення і чітко визначити повноваження кожної з вищезгаданих служб, щоб полегшити їх взаємодію з іншими органами та установами, покликаними здійснювати нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками.

Другим постає питання про матеріально-технічне забезпечення: яким чином повинні розподілятися кошти між службами, щоб, з одного боку, максимально забезпечити їх роботу, а з іншого, так організувати їх фінансування з боку держави, щоб уникнути зловживань з боку державних та приватних структур. Ми вважаємо за доцільне створити в Україні єдину систему центрів соціальної реабілітації злочинців, які б виконували зобов'язання не тільки по нагляду та контролю за засудженими, а й по наданню допомоги при працевлаштуванні, прописці, по вирішенню інших соціальних проблем. У компетенцію таких служб повинне входити і питання надання, при необхідності, психологічної, медичної, наркологічної, правової допомоги. При центрах соціальної реабілітації обов'язково повинна працювати патронажна служба, що дозволить під-

тримувати із засудженими постійний контакт і оперативно вирішувати питання про застосування до них тих чи інших виховних заходів.

Створення таких служб неможливо без прийняття Закону «Про соціальну реабілітацію», у якому б вони отримали правову регламентацію і визначення своєї компетенції. У законі також повинно бути врегульовано питання фінансового забезпечення цієї програми. На наш погляд, покладатися при вирішенні зазначеної проблеми тільки на благодійні пожертви було б нерозумним. Тому кошти на утримання центрів соціальної реабілітації повинні розподілятися централізовано із спеціально утвореного для цього державного фонду.

Керуючись досвідом, накопиченим західними службами пробації, було б доцільним покладення на співробітників патронажної служби обов'язків по нагляду за правопорушниками і використання їх спостережень при розгляді справи у суді. Дійсно, впровадження такої практики потребує закріплення за вищезазначеними службами статусу суб'єктів контролю, що неможливо без внесення відповідних доповнень до ст.ст. 45, 46¹ КК України. Потребує доопрацювання і питання взаємодії соціальних служб з органами внутрішніх справ та органами і установами для неповнолітніх правопорушників.

Підводячи підсумок, слід зауважити, що запропоновані у статті заходи, сподіваємось, будуть доповнюватись і розширюватись у міру того, як інститут служб соціальної реабілітації в Україні буде розвиватись і вдосконалюватись. Але це відбудеться не сьогодні, і першим кроком, спроможним зрушити справу з «мертвої точки», на нашу думку, може стати лише створення державної служби, що зможе надавати соціально-правову допомогу правопорушникам.

Список літератури:

1. Солопанов Ю.В., Иващенко А.П. Прогнозирование рецидива преступлений со стороны лиц, освобожденных из ИТУ. М., 1981.
2. Відомості Верховної Ради 1995. №6. Ст. 1.
3. В пошуках альтернатив тюремному покаранню: матеріали міжнародного симпозиуму. К., 1997.
4. Нека Л.И. Организация правосудия по делам несовершеннолетних в США и Великобритании / Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., ВЮЗИ. 1990.
5. Кудрявцев В.Н., Казимирчук В.П. Современная социология права. М., 1995.

Надійшла до редколегії 15. 01.99